

Šeškauskienė, Inesa. Metaforų tyrėjų puota, arba avinas Sardinijoje.
Taikomoji kalbotyra 2015 (7), www.taikomojikalbotyra.lt

Metaforų tyrėjų puota, arba avinas Sardinijoje

Inesa Šeškauskienė

Vilniaus universitetas

Inesa.seskauskiene@flf.vu.lt

Kas gi tas avinas? Ir kodėl Sardinijoje? Rasti sąsajas ir įminti, kuo jie svarbūs metaforų tyrėjams, galėtų pavykti perskaičius šį straipsnį. Bet pradėsiu būtent nuo metaforų ir jų tyrėjų, nes jie čia svarbiausi.

Praėję 2014 metai buvo ryškūs įvairiais mokslo renginiais, vykusiais Lietuvoje ir pasaulyje, pirmiausia, Europoje. Metaforų tyrėjams neabejotinai labai svarbi buvo dešimtoji, jubiliejinė, Tarptautinės metaforų tyrėjų asociacijos (angl. *Researching and Applying Metaphor*, sutrumpintai – RaAM) konferencija, vykusi Kaljario (Cagliari) mieste, Sardinijos saloje 2014 m. birželio 20-23 dienomis. Ji žymi netrumpą metaforų tyrimų etapą. Toliau trumpai pristatysiu metaforų tyrimus ir minėtos asociacijos veiklą nuo pat jos įkūrimo bei pasidalinsiu dešimtosios konferencijos idėjomis ir išpūdžiais.

Pirmiausia rašysiu apie metaforą. Žmogui, nedarbančiam toje srityje, turėtų būti neįprasta, kad tokia iš pirmo žvilgsnio, rodos, siaura sritis suburia tiek tyrėjų, kad jie įkuria tarptautinę asociaciją, kuri pritraukia vis daugiau narių, o į jos renginius vos įmanoma patekti. Metafora Aristoteliui ir daugeliui klasikinės mokyklos išugdytų lingvistų, o ir kalbos vartotojams, nesusijusiems su lingvistika, dažniausiai reiškia kalbos puošmeną, gražų, neįprastą pasakymą, kurį dažniausiai aptinkame kūrybingų žmonių – ypač poetų, eseistų ir kitų literatūros žanrų kūrėjų – darbuose. Kasdienėje kalboje metaforų tikimės mažiausiai. Pavyzdžiui, Jonas Aistis yra rašęs apie beržą, kurio šakos pynėsi kasom, kas aiškiai rodo poetą mąsčius apie beržą kaip apie moterį. Tai išties puošnus pasakymas, tačiau kasdien kalbėdamiesi apie beržus taip pasakytume itin retai.

Klasikinių lingvistinių mokyklų atstovai mažai domėjosi metaforomis. Viena pagrindinių priežasčių buvo ta, kad aristoteliškąją metaforą buvo gana sudėtinga tirti. Todėl ji dažniausiai buvo literatūros tyrinėtojų dėmesio lauke, o lingvistai ilgą laiką ją paliko nuošalyje, gal išskyrus stilistikos tyrėjus. Tačiau stilistiką galėtume laikyti kalbotyros mokslo paribio sritimi, klasikinėse filologijos studijose neretai susiliečiančia su literatūros tyrinėjimais. Šis požiūris,

kai „griežtajai“ lingvistikos mokyklai metafora buvo beveik neįveikiama, pakito apie 1980 metus, susiformavus galingai kognityvinės lingvistikos kryptčiai, kurioje radosi taip vadinama konceptualiosios metaforos teorija (KMT). Ji dažniausiai siejama su dviejų amerikiečių, lingvisto George'o Lakoffo ir filosofo Marko Johnsono, vardais ir jų knyga *Metaforos, kuriomis mes gyvename* (angl. *Metaphors we live by*, Lakoff and Johnson 1980/2003). Pagal šią teoriją metafora yra mąstymo lygmens reiškiny, kurio apraiškas aptinkame įvairiose kūrybinės ir kasdienės žmogaus veiklos rūšyse, pavyzdžiui, kalboje. Ir nebūtinai poetinėje. Jei angliškai sakome *to fall in love* (pažodžiui – „įkristi į meilę“), tai tikrai nebūtinai norime labai poetiškai kalbėti apie meilę. Norime tiesiog pasakyti, kad įsimylėjome. Kitas pavyzdys iš studentiško gyvenimo. Dažnai girdime studentus lietuviškai sakant, kad jie rengiasi *laikyti egzaminą*, atvykėliai studentai angliškai sako *to take an exam* („imti egzaminą“), o rusiškai – *sdavat' egzamen* („atiduoti egzaminą“). Tai – aiškiausias skirtingos konceptualizacijos įvairiose kultūrose pavyzdys. Pagal KMT visi minėti pasakymai apie egzaminą yra vienos ir tos pačios metaforos apraiškos. Visose trijose kultūrose egzaminas suvokiamas kaip daiktas, kuris gali būti laikomas, imamas ar duodamas. Šios teorijos požiūriu, pagrindinė metaforos funkcija yra padėti suprasti sudėtingesnius dalykus, pavyzdžiui, egzaminą ir su juo siejamą intelektinę veiklą, pasitelkiant paprastesnius, labiau apčiuopiamus, artimesnius mūsų kūniškajai patirčiai (plg. Johnson 2007), pavyzdžiui, daiktus, kurie yra imami ar duodami, kaip matėme pavyzdyje apie egzaminą, kelią, kai kalbame apie gyvenimą (pavyzdžiui, *savo gyvenimo kelyje sutikau daug mielų žmonių*), fizinę kovą, kai kalbame apie politiką (pavyzdžiui, *abi partijos kovojo už rinkėjų balsus*). Tai tik keli akivaizdūs pavyzdžiai. Išties metaforos persmelkia visą mūsų gyvenimą, visą patirtį, nors mes ne visuomet tai aiškiai suvokiame.

Ši tuo laiku nauja metaforos samprata gerokai išjudino lingvistų bendruomenę, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose. Įdomu, kad metaforas tirti ėmėsi ne tik anglų kalbos ir anglosaksų kultūros tyrėjai. Nepaisant to, kad dar ir dabar didesniosios tyrimų dalies objektas vis dar išlieka anglų kalba ir kultūra, ši teorija atveria vartus įvairių kalbų ir kultūrų tyrimams. Ima populiarėti neįprastų kultūrų, tokių kaip indėnų arba kai kurių Azijos kultūrų ir kalbų tyrimai, kontrastyvinės studijos. Kognityvistai nuo pat pradžių užsimoja remtis gyvąja vartoseną ir pasitelkia kelias disciplinas jas kūrybiškai jungdami – lingvistiką su psichologija ar informacinėmis technologijomis, biologija ar medicina ir pan. Tarpdisciplininis požiūris išplečia tyrimų galimybes, tačiau kelia ir nemažai problemų, ypač susijusių su tyrimų metodologija. Šiame nedideliame apžvalginiame straipsnyje visų šios krypties plėtotės atšakų

neįmanoma kiek nuosekliau apibūdinti, todėl vėl grįžtu prie KMT ir jos plėtros, toliau kiek apsisistodama ties skirtingomis metodinėmis metaforų tyrimo prieigomis.

Pastarųjų trisdešimties metų metaforų tyrimai išsišakojo į kelias kryptis. Šių dienų tyrimuose terminas *konceptualioji metafora*, kuri įvedė KMT autoriai, dažnai redukuojamas į *metaforą*, paliekant esminį KMT turinį. Per keletą dešimtmečių labai pakito tyrimų metodika. Ji šiuo metu išsikristalizavo į gana aiškias kryptis – amerikietiškąją eksperimentinės psichologijos ir psicholingvistikos mokyklą ir europinę, glaudžiai su tekstynais ir realia kalbos vartoseną siejamą, mokyklą. Amerikietiškoji mokykla gilinausi į mąstymo, suvokimo lygmenį, mėginama rasti atsakymus į klausimus, susijusius su metaforiniu mąstymu. Europietiškajai labai rūpi realiais kalbos duomenimis pagrįsti vieno ar kito metaforinio pasakymo paplitimą, dažnumą, patvirtinti metaforos egzistavimą ne tik tyrėjo gimtakalbio intuicija, o tai reiškia, savo sugalvotu pasakymu, o gimtakalbio vartojamais autentiškais pasakymais. Jie kaupiami tekstynuose, surinktuose iš laikraščių ir žurnalų, knygų, parlamento įrašų ir pan. Tekstynus vis dažniau pasitelkia ne tik konkrečių teksto apraiškų tyrėjai, bet ir mokslininkai, besidomintys mažiau apčiuopiamais dalykais, tokiais kaip minties ir kalbos sąsajomis, konceptualizacija, mąstymu, suvokimu, „žmogiškuoju veiksmu“ kalboje. Neretai su tekstynais susiję tyrimai grindžiami statistiškai apdorojama empirine medžiaga (daugiau apie šias metaforų tyrimo mokyklas žr. Šeškauskienė 2012).

Kaip ir visai kognityvistikos krypties, šiuolaikiniams metaforų tyrimams būdingas tarpdiscipliniškumas. Įdomu, kad nevengiama tirti metaforų tokiose, rodos, lingvistams neįprastose srityse kaip gestai ar vaizdai. Keliose skirtingose terpėse, pavyzdžiui, kalboje ir vaizduose – kine, paveiksluose, reklamoje – aptinkama metafora vadinama multimodaline arba daugiaterpe. Sunku keliais žodžiais nusakyti, kiek toli nuo Lakoff'o ir Johnson'o pirminio teorijos varianto, dažnai pavadinamu klasikiniu, yra pažengę metaforų tyrėjų darbai. Tokio plataus ir įvairialypio domėjimosi metafora padarinys – Europoje suburta, tačiau jungianti mokslininkus iš viso pasaulio, asociacija, vadinama RaAM, angliškąs metaforų tyrėjų asociacijos pavadinimo *Researching and Applying Metaphors* trumpinys. Kaip tik dabar noriu priminti šio straipsnio pavadinime minimą aviną. Trumpąja forma Asociacijos pavadinimas (RaAM) suskamba kaip *ram*, o šis angliškąs žodis ir reiškia aviną. Žinoma, su aviniais asociacija neturi nieko bendro, tačiau jau pavadinime užkoduota žaisminga dviprasmybė yra patraukli, parodanti, kad kalba gali būti ne tik tyrimo objektas ar komunikacijos priemonė, bet ir žaidimas.

Toliau norėčiau trumpai pristatyti Asociacijos veiklą. Asociacija įkurta 1996 metais, jos iniciatoriai – britų lingvistai Grahamas Lowas ir Lynn Cameron. Ji įregistruota Jungtinėje Karalystėje. Įdomu, kad Asociacija sukurta po kelių teminių, metaforos tyrimams skirtų konferencijų. 1996 metais Jorko universitete vyko pirmoji RaAM konferencija. Tai buvo nedidelis renginys, kurią rėmė Britų taikomosios kalbotyros asociacija ir Kembridžo universiteto leidykla. Jau Jorko konferencijoje be britų aktyviai dalyvavo nė vieno konferencijos nepraleidęs žymus amerikiečių mokyklos atstovas profesorius Raymondas Gibbsas iš Kalifornijos universiteto Santa Kruze. Jis – viena iš pačių ryškiausių šios srities žvaigždžių. Jis visada aktyviai dalyvauja visose diskusijose, lanksčiai reaguoja į aštrią kritiką, nevengia pasisakyti įvairiais klausimais, metaforų tyrimo lauką mato labai plačiai. Jis – šios Asociacijos siela. Vienas iš pačių įdomiausių paskutinių jo darbų – straipsnis apie KMT evoliuciją, metaforų tyrimų plėtotę, metodikų įvairovę. Jo pavadinime – intriguojanti idėja apie tai, kodėl kai kuriems žmonėms nepatinka konceptualiosios metaforos teorija (Gibbs 2013).

Galima būtų labai daug rašyti ir apie kitus šioje srityje itin matomus žmones. Reikėtų paminėti labai įdomų mokslininką Charles'ą Forceville'į, vaizdinės metaforos tyrėją iš Amsterdamo universiteto (žr., pavyzdžiui, Forceville and Urios-Aparisi 2009). Jis prieš keletą metų viešėjo Lietuvoje – Vilniaus universiteto Humanitariniame fakultete skaitė paskaitų ciklą apie metaforų tyrimus. Tai visoms naujoms idėjoms labai atviras mokslininkas, nors dėl itin sunkiai metodikos prasme apibrėžiamo tyrimo lauko sulaukęs nemažai kritikos.

RaAM'o renginiai vyksta maždaug kas dveji metai, o pastaraisiais metais kasmet. Nuo 1996 metų rengiamos konferencijos vis kitame mieste – 1997 metais Kopenhagoje, 1999 m. – Tilburge, 2001 m. – Manouboje, Tunise, 2003 m. – Paryžiuje, 2006 m. – Leedse, 2008 m. – Amsterdame, 2010 m. – Cáceres, Ispanijoje, 2012 m. – Lankasteryje ir 2014 m. – Kaljaryje, Italijoje. 2016 metais numatoma rengti konferenciją dviejuose Vokietijos universitetuose – Laisvajame Berlyno ir Europos Viadrinos universitete Frankfurte prie Oderio. Nors Asociacijos puslapyje informacijos apie narių skaičių ar statistikos apie šalis nerasite (www.raam.org.uk), kiekvienos konferencijos metu vyksta Asociacijos narių susirinkimas, kurio metu skelbiama bendra nariams aktuali informacija ir renkami valdybos nariai. Kadangi esu šios Asociacijos narė, man tenka dalyvauti Asociacijos susirinkimuose, kuriuose skelbiama su Asociacijos veikla susijusi aktuali informacija. Šiuo metu Asociacija vienija

beveik 120 narių. Susirinkimuose be gausaus Jungtinės Karalystės mokslininkų būrio teko matyti beveik visų Vakarų Europos šalių, o taip pat amerikiečių, brazilų, kinų ir japonų mokslininkų. Įdomu, jog augant Asociacijos narių skaičiui, plečiasi ir jos veikla. Nuo 2007 metų tais metais, kai nevyksta konferencijos, organizuojami specializuoti seminarai, kurie yra labai panašūs į konferencijas, tačiau kiek mažesni. 2007 metais toks seminaras vyko Ciudad Reale, Ispanijoje, 2009 m. – Amsterdame, 2011 m. – Almagro, Ispanijoje, 2013 m. – Lodzėje, Lenkijoje, o 2015 m. toks seminaras numatytas Leidene, Olandijoje. Visi Asociacijos renginiai yra teminiai; jų metu pristatomi tyrimai, susiję su metaforomis ir kokia nors žmogiškos patirties ar veiklos sritimi, pavyzdžiui, emocijomis, komunikacija, mokslu, edukacija, vertimu ir pan. Be to, Asociacija inicijuoja ir palaiko, nors tiesiogiai ir neorganizuoja, kai kuriuos kitus renginius, susijusius su metaforomis, pavyzdžiui, kognityvinės lingvistikos vasaros mokyklas ar specializuotus seminarus žiemą. Viena tokia vasaros mokykla vyko 2013 metais Bangore, JK, o tų pačių metų sausį vyko seminaras metaforų nustatymo metodikos klausimais Amsterdamo universitete.

Asociacijai vadovauja prezidentas ir 9 narių valdyba. Beveik prieš 20 metų susikūrus Asociacijai ir įregistravus ją pagal JK įstatymus, reikėjo, kad dauguma valdybos narių būtų britai, tačiau šiuo metu toks reikalavimas netaikomas. Gal todėl dabartinės valdybos nariai yra net iš 5 šalių, o britai tesudaro trečdalį. 2014 m. išrinktas prezidentas Andreas Musolffas, šiuo metu dirbantis Jungtinėje Karalystėje, o naujai suformuotoje valdyboje yra Susan Nacey iš Norvegijos, kanadietis Albertas Katzas, olandės Lettie Dorst, Tina Krennmayr ir Gudrun Reijnierse, britai Alice Deignan ir Davidas O'Reilly'is, taip pat šiuo metu Italijoje dirbanti Gill Philip. Visi Asociacijos renginiai yra atviri.

RaAM renginiai, ypač konferencijos ir seminarai, yra labai populiarūs, sutraukia didelį būrį metaforomis besidominčių tyrėjų. Jubiliejinė, dešimtoji, Sardinijoje vykusi konferencija, kurios tema buvo *Metafora komunikacijoje, moksle ir švietime (edukacijoje)* buvo viena iš gausiausių. Ji sulaukė 134 dalyvių iš 43 šalių. Į konferenciją priimtas maždaug kas antras pageidavęs dalyvauti, vadinasi, atranka buvo itin griežta. Kaip įprasta, konferencijoje išklausti plenariniai pranešimai, be to, darbas vyko sekcijose. Plenarinių pranešimų buvo bent po vieną ar du iš ryto ir po tiek pat vakare – iš viso 4 dienas. Plenarinius pranešimus skaitė tokie žinomi tyrėjai kaip Gerardas Steenas iš Amsterdamo universiteto, jis yra vadinamos Amsterdamo mokyklos vienas iš metaforų nustatymo metodikos autorių, Grahamas Lowas iš Jorko universiteto, kuris labiausiai domisi metafora edukacijoje, Cornelia

Mueller iš Europos Viadrinos universiteto, labiausiai žinoma dėl vaizdinės ir daugiaterpės (multimodalinės) tyrimų, ir kiti žinomi mokslininkai. Kasdien vyko po 5-7 paralelines sekcijas įvairia tematika iki pietų ir po pietų, iš viso – 34 skirtingos sekcijos. Todėl neretai pasirinkti įdomiausią pranešimą buvo be galo sunku, nes norėjosi išklausti viską. Be to, vyko ir tradicinis stendinių pranešimų (angl. *poster presentations*) pristatymas.

Metafora moksle, politikoje, akademiname diskurse, ligos diskurse, mene ir žiniasklaidoje, gestų kalboje, metafora ir tekstynai, metafora ir klimato kaita, metafora ir ironija, metafora ir gamtos mokslai, metafora ir svetimiosios kalbos mokymas, metafora ir tarpkultūrinė komunikacija, metafora ir filosofija, metafora ir metonimija, metafora ir palyginimas, daugiaterpė metafora – tai tik kelių sekcijų pavadinimai. Bent keturios sekcijos vyko italų kalba. Tokios tyrimų gausos ir tokio sudėtingo pasirinkimo dar neteko matyti nei vienoje konferencijoje.

Norėjusi atkreipti dėmesį ir į lietuviškąją konferencijos aspektą. Šioje konferencijoje dalyvavo itin daug metaforų tyrėjų iš Lietuvos – net šeši žmonės, daugiausia per RaAM'o istoriją. Konferencijoje dalyvavusios dr. Jurga Cibulskienė (LEU) ir Rūta Sirvydė (LEU ir VU) yra RaAM senbuvės; jos yra Asociacijos narės nuo 2008 metų. Pirmoji skaitė pranešimą gretindama Lietuvos ir Didžiosios Britanijos politinį-ekonominį recesijos diskursą, o antroji pristatė stendinį pranešimą iš emocijų metaforizacijos labai patraukliai suformulavusi pranešimo pavadinimą: *Ar užsieniečiai turi sielą?*. Jos pranešime irgi buvo remiamasi duomenimis iš anglų ir lietuvių kalbų. Dr. Dvilės Vengalienės (VU) pranešimas, sudominęs net prof. Gibbsą, buvo apie metaforą ir ironiją lietuviškame politiniame diskurse. Aš pati skaičiau pranešimą iš vertimo metaforų angliškame ir lietuviškame akademiname diskurse vertimo tematika. Doktorantė Justina Urbonaitė (VU) skaitė pranešimą apie metaforų nustatymo tekste procedūras, vadinamos MIP, taikymą lietuviškai medžiagai tirti. Nors kita doktorantė iš VU Eglė Vaivadaitė-Kaidi neskaitė pranešimo, ji nepraleido progos šiame didžiuliame renginyje pasisemti idėjų apie naujausius metaforų tyrimus ir pabendrauti su žinomų straipsnių ir knygų autoriais. Doktorantams šis renginys turėjo būti ypač naudingas.

Galimybė klausytis labiausiai žinomų ir patyrusių mokslininkų, dalyvauti diskusijose, kalbėtis apie metaforas net vakare vaikstant po karštąjį Kaljario miestą ir jo apylinkes ar ekskursijos po šalį metu, mėgaujantis etnografinio vietinių Sardinijos gyventojų sardų daina – kas gali būti įdomiau? Ar gali kas nors labiau įkvėpti tirti metaforas nei prisilietimas prie pačių

karščiausių, pačių naujausių idėjų ir galimybė pamatyti, kaip jos įgyvendinamos konkrečiuose darbuose? Birželio mėnesį Sardinijos sala alsavo karščiu. Degėme ir mes – ne tiek nuo klimato ir gamtos, kiek nuo idėjų gausos. Kadangi vietos bendruomenė vieną vakarą mums surengė nuostabų priėmimą, kuriame paragavome vietos valgių ir pasiklausėme unikalaus sardų vyrų choro, galima sakyti, įvyko tikra metaforų tyrėjų puota Viduržemio jūros saloje –ir tiesioginė, ir metaforinė.

Literatūra

- Forceville, Ch. and E. Urios-Aparisi (eds). 2009. *Multimodal Metaphor*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gibbs, R.W. 2013. Why do some people dislike Conceptual Metaphor Theory? *Journal of Cognitive Semiotics* 5 (1-2), 14–36. Internetinė prieiga: www.cognitivesemiotics.com. Žiūrėta 2013-12-05.
- Johnson, M. 2007. *The Meaning of the Body. Aesthetics of Human Understanding*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. and M. Johnson. 1980/2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Šeškauskienė, I. 2012. Metaforų tyrimo klausimu, arba kaip nustatyti metaforas. *Darbai ir dienos*, 58, 65–79.